

УДК 81'23+81'371:811(100)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.1.1/05>

Венжинович Н. Ф.

<https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Зимомря І. М.

<https://orcid.org/0000-0003-3211-8268>
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ Й ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ

Стаття присвячена огляду та аналізу окремих важливих праць, присвячених студіюванню питань когнітивної лінгвістики та лінгвоконцептології. Автори представили низку наукових розвідок відомих українських мовознавців, що були опубліковані в першій чверті XXI століття, в яких порушуються назрілі проблеми цього напрямку лінгвістичних досліджень.

Мета статті – виокремити деякі важливі питання, які досліджують сучасні вчені у своїх наукових працях, присвячених лінгвокогнітивним та лінгвоконцептуальним студіям, а також окреслити перспективи майбутніх наукових розвідок у цій парадигмі наукового знання.

У статті зазначається, що нині, перш за все, дискусійним є саме визначення основної одиниці когнітивної лінгвістики – концепту. Автори, представляючи думки авторитетних учених, подають і своє визначення центрального поняття когнітивної лінгвістики. У статті також представлено розуміння поняття картина світу, концептуальна картина світу.

Проаналізовано, як повсякденна робота мозку впливає на мовленнєву діяльність людини, як утворюються мовні одиниці, в яких відображено найрізноманітніші вияви життя людини, як у концептах вербалізуються наші знання про світ. Спостережено чітку антропоцентричну спрямованість наукових пошуків, коли в центрі уваги дослідників перебуває людина, її вчинки, характер, почуття, стосунки між собою, зовнішність, традиції, вірування, навіть заботони тощо. Звернено увагу на погляди вчених на структуру концепту, представлено своє бачення цієї проблеми.

З'ясовано, що найбільш суттєвими для побудови всієї концептуальної системи є ті концепти, які організовують сам концептуальний простір і виступають як головні рубрики його членування. До них, у першу чергу, належать: простір, час, життя, смерть, свобода, воля, число, істина, неправда, знання та ін. Звідси стає очевидним той факт, що вираження концепту – це вся сукупність мовних і немовних засобів, які прямо або побічно ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст.

У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про те, що лінгвокогнітивні та лінгвоконцептуальні студії нині посідають вагоме місце серед сучасних мовознавчих парадигм, а перспективою подальших наукових розвідок є, зокрема, вивчення низки лінгвокультурних концептів, в яких наявні ментальні особливості українського етносу.

Ключові слова: *концепт, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, картина світу, концептуальний смисл, вербалізація концепту, структура концепту.*

Постановка проблеми. Останнім часом з'явилося чимало наукових досліджень, виконаних у річищі нових наукових парадигм – когнітивної лінгвістики та концептології. Вчені намагаються з'ясувати, як повсякденна робота мозку впливає на мовленнєву діяльність людини, як утворюються мовні одиниці, в яких відображено найрізноманітніші вияви життя людини, як у концептах

вербалізуються наші знання про світ. Спостерігаємо чітку антропоцентричну спрямованість наукових пошуків, коли в центрі уваги дослідників перебуває людина, її вчинки, характер, почуття, стосунки між собою, зовнішність, традиції, вірування, навіть заботони тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною одиницею когнітивної лінгвістики



є концепт, визначень якого в сучасному мовознавстві є десятки. Ми спираємося в своєму дослідженні на визначення концепту, яке сформулював професор М. Полюжин: «концепт трактується як ментальне утворення, що репрезентує собою всю сукупність знань про певний об'єкт» [13, с.7–8]. Учений висловлює думку про те, що концепт, як і всякий складний когнітивний лінгвосоціальний конструкт, не набув ще однозначного тлумачення в сучасній лінгвістиці, «хоча багато дослідників зазначають, що він містить інформацію про однорідні й різні, але пов'язані відношенням похідності сутності або про один індивідуальний предмет, явище у світі і є тому базовим структурним елементом, субстратом концептуальних одиниць вищого рівня» [13, с.7]. Н. Венжинович зазначає, що різні його визначення «зумовлені тим, що для концепту характерна складна багатовекторна структура, яка включає, окрім понятійної основи, ще й соціо-психо-культурну його частину. Остання не стільки мисленнево сприймається носіями мови, скільки переживається ними, включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, властиві тій чи іншій культурі» [4, с. 54].

Цікаві, ґрунтовні наукові дослідження в цьому річищі проводять М. Полюжин, С. Потапенко, Н. Венжинович, А. Приходько, М. Скаб, П. Мацьків, В. Ужченко, Н. Філіппова, Т. Врабель, С. Голик, Г. Кочерга, Ж. Краснобаєва-Чорна, Ю. Юсип-Якимович та О. Тимко-Дітко та ін. [див.: 11 – 15; 16; 1–5; 17; 18; 10; 19; 20; 6– 9; 21 та ін.].

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити окремі важливі питання, які досліджують сучасні вчені у своїх наукових працях, присвячених лінгвокогнітивним та лінгвоконцептуальним студіям, а також окреслити перспективи майбутніх наукових розвідок у цій парадигмі наукового знання.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років серед лінгвістів тривають наукові дискусії про те, що ж вважати концептом, який смисл слід укласти в це поняття. На основі вивчених праць, які побачили світ у першій чверті ХХІ століття, можемо констатувати, що серед учених нині ще немає єдиної думки стосовно цієї проблеми, хоч є чимало праць українців, слов'янців, германців, в яких учені намагаються це обґрунтувати зі свого погляду. Так, наприклад, професорка М. Скаб у своїй монографії зазначає, що концепт «є абстрактною одиницею ментального рівня, який відображає зміст результатів пізнання людиною навколишнього світу і в якому

зосереджено відомості про об'єкт та його властивості, про те, що людина знає чи думає про навколишній світ. Безсумнівно, концепт несе на собі відбиток певної культури, відображає емоційно-оцінне сприйняття світу людиною» [18, с. 27].

У нашій монографії [4, с. 55] зазначаємо, що «предметом пошуків у когнітивній лінгвістиці є найбільш суттєві для побудови всієї концептуальної системи концепти – ті, які організовують сам концептуальний простір і виступають як головні рубрики його членування. До них, у першу чергу, належать: *простір, час, життя, смерть, свобода, воля, число, істина, неправда, знання* та ін. Звідси стає очевидним той факт, що вираження концепту – це вся сукупність мовних і немовних засобів, які прямо або побічно ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст». З одного боку, висновуємо у нашій монографії [2018] розуміння концепту як ментальної сутності, що відображає природу цього утворення, співвіднесеного з відображенням інформаційних структур у досвіді людини, з іншого, – концепт є частиною культурного тла певного соціуму. Водночас на перший план висувається думка проте, що одним із компонентів семантики мовного знака є когнітивна пам'ять слова, тобто смислові характеристики мовного знака з притаманним йому призначенням і системою духовних цінностей, характерних для носіїв мови. Відповідно сучасні лінгвісти у своїх працях формують методику концептуального аналізу. Зокрема, М. Скаб, услід за В. Кононечком, зазначає, що «концептуальний аналіз принципово відрізняється від аналізу власне семантичного. Якщо семантичний аналіз передбачає перерахування набору значень того чи того слова в його зв'язках і відношеннях, то аналіз концептуальний має на меті встановлення смислу, навколо якого групуються слова, категорії, ширше кажучи, знання» [цит. за: 18, с. 44].

Цікавими для нас виявилися думки Т. Врабеля, який досліджує метафору й метонімію, зазначаючи, що в сучасній когнітивній лінгвістиці ці явища «розглядаються не лише як стилістичні прийоми, а як фундаментальні когнітивні механізми, що формують структуру мислення, сприйняття світу та мовну комунікацію. Ці стилістичні засоби дозволяють переносити знання з однієї концептуальної сфери до іншої (метафора) або встановлювати асоціативні зв'язки в межах однієї сфери (метонімія), що робить їх ключовими для розуміння абстрактних понять через призму повсякденного досвіду. Проблема лінгвокогнітивного аналізу метафоричних та метонімічних виразів

в англійській мові полягає в тому, що, незважаючи на універсальність цих механізмів, їхня реалізація в конкретній мові відображає культурно-специфічні моделі мислення, які часто призводять до асиметрії в міжкультурній комунікації, перекладі та комп'ютерній обробці мови» [6, с. 169–170].

Г. Кочерга й О. Рогоза досліджують особливості концептуалізації та вербалізації лінгвокультурних типажів в українській мовній картині світу на матеріалі прози ХХІ століття. Автори цієї наукової розвідки поставили перед собою завдання «систематизувати та проаналізувати основні лінгвокультурні типажі, вербалізовані концептосферою української мови в художніх дискурсах». Дослідники зазначають, що новизна їхньої роботи полягає у вивченні мотиваційних особливостей лінгвокультурних типажів в українській лінгвокультурі за моделлю концептуального аналізу, що дало їм змогу встановити структуру ментально-психонетичного комплексу як концепту, його внутрішні та зовнішні зв'язки в концептосистемі» [8, с. 187]. Автори покликаються у своїй статті на погляди М. Полюжина, який «розглядає семіотичні механізми концептуалізації та мотивації уявлень в етносвідомості у проєкції на етнічну інтеріорізацію дійсності у зв'язку з культурою, звичаями, традиціями, міфами, характером народу як засобу відображення національної ментальності, світобачення» [див.: 8, с.189]. Услід за Н. Венжинович, дослідниці зазначають, що «концептуальний аналіз спрямований на виявлення й осмислення структури вербалізованого концепту для з'ясування обставин його формування, знаходження властивих йому системних зв'язків та їх відмінностей від інших концептів» [див.: там само, с. 189].

Відомий мовознавець С. Потапенко дослідив медійну хронологію англійськомовних новин в українському воєнному дискурсі. У статті вчений запропонував трирівневу періодизацію висвітлення подій в англійськомовних новинах, які входять до українського воєнного дискурсу, – когнітивно-семіотичного утворення, що в знакових формах репрезентує індивідуальні та/або колективні практики концептуалізації війни в Україні. ... З застосуванням когнітивної динамічної методики в розвідці виокремлено п'ять етапів новинного конструювання українського воєнного дискурсу на матеріалі англійськомовних новин [16, с. 206–210].

Н. Філіппова досліджувала специфіку використання вербалізаторів показників розуміння категорії людини у неформальному мовленні. Авторка поставила собі за мету здійснити фреймове моделювання концепту ЛЮДИНА на основі

неформальної лексики для вирішення прикладних лінгвістичних завдань. Дослідниця вважає, що на основі аналізу неформальної лексики на позначення людини «можна побудувати узагальнений фрейм концепту ЛЮДИНА, який може бути використаний для вирішення певних прикладних завдань» [20, с. 212–213]. Нам імпує, що серед перспектив дослідження авторка вказує на можливість глибинного осмислення необхідності моделювання картин світу як об'єктивного інструменту вивчення сучасного спілкування.

Дослідниця С. Голик привернула нашу увагу своїм скрупульозним аналізом концепту СТАРІСТЬ як багатовимірного утворення між біологічним, соціальним та культурним контекстами. Мовознавиця характеризує сучасні підходи до осмислення аналізованого концепту в науковому дискурсі. У дослідженні акцентується увага на традиційному розумінні старості, яке асоціюється з фізичними змінами, хворобами та соціальною ізоляцією. Водночас оригінально, з позицій новітніх концепцій трактується успішне старіння в умовах самореалізації активної суспільної участі та творчого розвитку особистості в поважному віці. Авторка доходить висновку про те, що в сучасних реаліях поєднання різних підходів уможливорює аналіз концепту СТАРІСТЬ як динамічного явища, що інтегрує різні аспекти життя людини [див.: 7, с.175, 180].

Ю. Юсип-Якимович присвятила своє дослідження розгляду в межах антропоцентричної парадигми особливостей сприйняття людиною навколишнього світу, зокрема одному з об'єктів його сприйняття – звукові як фізичному та фізіологічному явищу. Авторка зробила успішну, на наш погляд, спробу побудови звукової картини світу як фрагмента загальної картини світу. Мовознавиця поставила собі за мету дослідити лінгвалізацію звукового простору в контексті когнітології, лінгвокогнітивного аналізу. Цілком погоджуємося з висновком Ю. Юсип-Якимович, яка підкреслила теоретичну значимість свого дослідження в комплексному вивченні феномену картини світу в семасіологічних та ономасіологічних аспектах та у створенні звукової картини світу як однієї з її складників [див.: 21, с. 212, 224].

Цілком погоджуємося з думкою М. Полюжина, який зазначав, що для опису концепту є такі основні положення: «1. Концепт є одиницею ментальності, спрямованою на комплекс вивчення мови, свідомості й культури. Водночас концепт виступає і як сутність, діалектично пов'язана з цим трьома явищами. 2. Концепт – це одиниця колек-

тивного знання, що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою. 3. Концепт об'єктивується в мові (й мовленні) з допомогою одиниць різних рівнів. 4. Будучи одиницею свідомості, концепт не може бути жорстко структурованим. Однак із метою дослідження побудова концептуальної структури як моделі цілком виправдана» [13, с.14–15]. І ще одну думку професора М. Полюжина цілком поділяємо: відомий учений стверджує, що «найбільш раціональний погляд на структуру концепту – це її репрезентація у двох аспектах: 1) як ієрархічно організованого взаємозв'язку елементів різного рівня абстракції; 2) відповідно до лінгвокультурної парадигми виділити: образний, понятійний та ціннісний компоненти [там само, с.15].

Зазначимо, що концептуальні ознаки виявляються через семантику мови, тому необхідно чітко розрізняти когнітивний (мисленнєвий) концепт, утворений із компонентів (концептуальних ознак) і його мовну репрезентацію (слово, фразема, словосполучення), що складається з набору сем, які виступають засобом і способом репрезентації когнітивних процесів у лінгвістичних структурах, проте повністю концепт не представляють. ... Хоча концепти й репрезентуються за допомогою різних мовних і мовленнєвих засобів, однак уся їх сукупність не відтворює повної картини концепту [див.: 4, с. 59].

Відмінність вербальних виражень і зіставлення їх із реальними ситуаціями здійснюється

за допомогою певної системи уявлень людини про світ – його концептуальної системи, причому смисл мовних виражень виявляється внесеним у певну концептуальну систему, що відображає пізнавальний досвід її носія [див.: 13, с. 18].

Висновки. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку про те, нині активно проводяться студіювання в галузі когнітивної лінгвістики та лінгвоконцептології. Унормовується відповідна термінологія, укладається відповідний термінологічний апарат. У першій чверті ХХІ століття з'явилися різнопланові напрацювання, що стосуються визначення концепту, основної одиниці когнітивної лінгвістики. Також спостерігаємо опис різних методик концептуального аналізу. Різні погляди вчених є і на структуру концепту. У працях учених представлений різноманітний матеріал, що став джерельною базою досліджень. Незважаючи на складні часи й обставини сьогодення, українські вчені продовжують глибинно досліджувати різні концепти. Навіть кривава війна в Україні не зупинила, а пожвавила наукові студії, спричинилася до появи нових цікавих розвідок, виконаних на мовному матеріалі, який відображає життя і діяльність українців у пору воєнної агресії, в час їх мужньої боротьби за свободу і незалежність рідної землі.

Перспективу майбутніх наукових студій вбачаємо в подальшому поглибленому дослідженні концептів, концептосфер, мовних картин світу, ментальних особливостей українців та інших слов'янських та неслов'янських народів.

Список літератури:

1. Венжинович Н. Когнітивізм, когніція та їхня термінологічна база. *Нова філологія*: зб. наук. праць. 2006. Вип.24. С. 56–64.
2. Венжинович Н. Когнітивний аспект мовознавчих досліджень. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць. *Ужгород*, 2005. Вип.8. С. 194–199.
3. Венжинович Н. Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2006а. Вип.14. С. 8–13.
4. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
5. Venzhynovych N., Teleutsia V., Pavlova A., etc. Mode of Understanding the Terms «Concept» and «Folklore Concept» in Modern Humanities. *Studies in Media and Communication*. Vol. 10, No. 3; 2022, Special Issue Published by Redfame Publishing. С.40–46.
6. Врабель Т. Лінгвокогнітивний аналіз метафоричних та метонімічних виразів в англійській мові. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 169–174.
7. Голик С. *Старість* як багатовимірний концепт: між біологічним, соціальним і культурним контекстами. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 175–181.
8. Кочерга Г., Рогоза О. Лінгвокультурні типи в етноконцептуальній парадигмі українців. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 187–193.
9. Краснобаєва-Чорна Ж. Концепт *життя* в українській фраземіці: автореф. дис. ... канд.філол.наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
10. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. Київ, Дрогобич: Коло, 2006. 323 с.
11. Полюжин М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. *Проблеми романо-германської філології*: зб. наук. праць. Ужгород: Ліра, 2005. С. 5–20.

12. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Луцьк, 2015. № 4 (305). С. 212–222.
13. Полюжин М. Про синкретичні теорії концепту. *Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць*. Ужгород: Ліра, 2006а. С. 5–22.
14. Полюжин М., Венжинович Н. Концепт як базова когнітивна сутність. Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. 2001. № 5. С. 182–184.
15. Poluzhyn M., Venzhynovych N. Linguistic and Conceptual Centres of Phraseologization. *Scientific Journal of Polonia University*. 2018. Vol. 30, № 5. P. 121–129.
16. Потапенко С. Медійна хронологія англійськомовних новин в українському воєнному дискурсі: лінгвокогнітивний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 206–211.
17. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: монографія. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
18. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
19. Ужченко В. Нові лінгвістичні парадигми концепт – фразеологізм – мовна картина світу. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: зб. наук. праць*. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.
20. Філіппова Н. Концепт ЛЮДИНА у неформальному спілкуванні: прикладний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 212–218.
21. Юсип-Якимович Ю., Тимко-Дітко О. Лінгвалізація звукового простору у контексті лінгвокогнітології. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 42. Т. 3, 2025. С. 219–225.

Venzhynovych N. F., Zymomrya I. M. ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF RESEARCH IN THE FIELD OF COGNITIVE LINGUISTICS AND LINGUOCONCEPTOLOGY

The article is devoted to a review and analysis of some important works devoted to the study of issues of cognitive linguistics and linguoconceptology. The authors presented a number of scientific investigations of famous Ukrainian linguists, published in the first quarter of the 21st century, in which the ripe problems are raised which address the pressing problems of this area of linguistic research.

The purpose of the article is to highlight some important issues that modern scientists investigate in their scientific works devoted to linguocognitive and linguoconceptual studies, as well as to outline the prospects for future scientific explorations in this paradigm of scientific knowledge.

The article notes that currently, above all, the definition of the basic unit of cognitive linguistics – the concept – is debatable. The authors, presenting the opinions of authoritative scientists, also present their definition of the central concept of cognitive linguistics. The article also presents an understanding of the concept of a worldview, a conceptual worldview.

It is analyzed how the everyday work of the brain influences a person's speech activity, how language units are formed, which reflect the most diverse manifestations of human life, and how our knowledge about the world is verbalized in concepts. A clear anthropocentric orientation of scientific research is observed, when the focus of researchers' attention is on a person, his actions, character, feelings, relationships with each other, appearance, traditions, beliefs, even superstitions, etc. Attention is drawn to the views of scientists on the structure of the concept, and their vision of this problem is presented.

It has been found that the most essential for building the entire conceptual system are those concepts that organize the conceptual space itself and act as the main headings of its division. These include, first of all, space, time, life, death, freedom, will, number, truth, falsehood, knowledge, etc. From this it becomes obvious that the expression of a concept is the entire set of linguistic and non-linguistic means that directly or indirectly illustrate, clarify and develop its content. From here it becomes obvious that the expression of a concept is the entire set of linguistic and non-linguistic means that directly or indirectly illustrate, clarify and develop its content.

As a result of the research, the authors conclude that linguocognitive and linguoconceptual studies currently occupy a significant place among modern linguistic paradigms, and the prospect of further scientific exploration is, in particular, the study of a number of linguistic and cultural concepts that contain the mental characteristics of the Ukrainian ethnic group.

Keywords: *concept, cognitive linguistics, linguoconceptology, world model, conceptual meaning, verbalization of the concept, concept structure.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026